

s-a recurs în frecvente cazuri la surse arheologice recent descoperite în diverse centre daco-romane.

Indicele onomastic (p. 275—278), lista abrevierilor și rezumatul (Abstract), acesta din urmă făcând și mai accesibilă utilizarea cărții de către cercetători de peste hotare, încheie lucrarea.

„Italicii și veteranii din Dacia”, carte a autorului sibian care a mai publicat la aceeași editură bănățească alte două lucrări („Aspecte și permanențe traco-romane”, 1978; „Urbanismul Daciei romane”, 1980). aduce valoroase

contribuții în domeniu, tratează cu probabilitate științifică aspecte controversate ale etnogenezei poporului român. Prin bogăția și ineditul materialului prezentat și analizat sint elaborate marcante judecăți de valoare, concluzii ce reprezintă bunuri cîștigate de istoriografia noastră referitoare la desfășurarea procesului romanizării în mediul rural al Daciei romane, volumul lui N. Branga se înscrie ca o apariție oportună și deosebit de necesară.

Liviu Mărghitan

JOACHIM HENNING, *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des I. Jahrtausend n. Z.*, Berlin, 1987, 170 p., 50 fig. și 56 pl.

Joachim Henning — cercetător la Institutul de istorie veche și arheologie din capitala Republicii Democratice Germane — este unul dintre cei mai buni specialiști europeni în domeniul economiei agricole din mileniul I e.n. și a primelor secole ale mileniului următor. Faptul e dovedit de calitatea științifică a contribuțiilor sale din ultimii 10—12 ani, iar acum de masiva-i monografie rezervată fenomenului agricol din primul mileniu e.n. în zona Europei sud-estice.

După ce face un istoric al cercetărilor în acest domeniu, autorul se oprește asupra izvoarelor pe care-și întemeiază tezele și asupra statutului „producătorilor agricoli” și a relațiilor de proprietate din cadrul economiei agricole.

În continuare, J. H. prezintă pe larg unele folosite în activitatea agricolă (plugul și accesoriile sale, secera, hîrlețul, sapa, săpăliga, coasa). Acest capitol se încheie cu o parte rezervată raportului dintre unelele mînuite individual și cele mînuite prin intermediul animalelor de lucru.

Din capitolul „Unele” noi vom reține observațiile privitoare la ramele de fier cu care-s „îmbrăcate” hîrlețele. Se știe că unele hîrlețe erau prevăzute, încă din antichitatea romană, cu cîte o ramă metalică. De fiecare dată ramele erau prinse cu nituri sau cuie. Autorul ne încunoștințează că există și unele rame neprevăzute cu găuri pentru nituri. Acestea din urmă au fost folosite nu pentru „îmbrăcarea” hîrlețelor, ci a brăzdarelor de plug, din lemn. Întrucît asemenea unele sînt documentate în Extremul Orient în sec. IV e.n. și se întîlnesc apoi pe un spațiu larg care se întinde pînă în sud-estul Europei, J.H. este înclinat să creadă că ele au fost aduse aici prin mijlocirea protobulgarilor sau, poate, a avarilor. O asemenea încheiere este contrazisă însă de împrejurarea că atît avarii cît și

protobulgarii erau nomazi și, ca atare, ocupația lor principală ținea mai degrabă de creșterea vitelor decît de cultivarea pămîntului.

Dintr-o asemenea lucrare nu puteau lipsi unelele și obiectele legate de creșterea vitelor (șesala, clopotul, foarfecii de tuns, cum și instrumentele folosite la aplicarea de sennne pe spinarea animalelor).

Cititorul va reține, printre altele, subcapitolul privitor la raportul numeric dintre diferitele animale domestice (vitele cunute mari, calul, porcul, ovi-caprinele din epoca romană și cele din epoca medievală timpurie). De aici aflăm, de exemplu, că numărul bovinelor era mai mare în epoca romană tirzie decît în epoca medievală timpurie.

În nota noastră bibliografică am marcat numai cîteva chestiuni abordate în monografia lui Joachim Henning, dar suficiente, credem noi, pentru a ilustra bogăția de fapte arheologice și concluzii cu care este presărată această lucrare.

Fiecare problemă este tratată în sistemul paralelei dintre situația din antichitatea tirzie, pe de o parte și din epoca medievală timpurie, pe de altă parte. Evident, autorul, tributar în anumite privințe știrilor literare și arheologice privind capitalele și cetățile bulgărești, este înclinat să acorde un spațiu excesiv de mare realităților slavo-bulgare de la Dunărea de Jos în dauna celor românești.

Ajungînd aici noi vom atrage luarea aminte asupra unui aspect care a scăpat lui Joachim Henning. Din *De Aedificiis* a lui Procopius aflăm că la Dunărea de Jos și, în special, în Scythia Minor, administrația imperială a luat în sec. VI hotărîrea să fortifice și așezările sătești. Fortificarea s-a făcut, firește, prin valuri și șanțuri de apărare. Tradiția întăririi așezărilor rurale s-a păstrat pînă în vremurile tirzii cu deosebire în mediul românesc (vezi cazul satului Coconi, de pildă, la

N. Constantinescu, *Coconi. Un sat din Cimpia Română în epoca lui Mircea cel Bătrîn*, București, 1972, p. 54). În această ordine de idei este interesant de subliniat că cuvântul românesc *sat*, pronunțat până acum trei veacuri *ŝsat* (formă care se păstrează și azi în albaneză), vine din latinescul *fossatum*, iar cuvântul românesc *curte* vine de la latinescul *cohors* (*cohortem*). Aceste realități sugerează nu numai natura militaro-economică a unităților agricole individuale și obștești, dar și continuitatea ocupației principale a românilor în veacurile de mijloc. Aici vom adăuga și faptul că J. H. arată că unele umelte agricole se dezvoltă din umeltele de epocă romană ceea ce vine să sublinieze o dată în plus rolul populației romanizate de la Dunărea de Jos în procesul transmiterii unei tradiții dintr-o epocă într-alta.

Tomul elaborat de cercetătorul german este redactat pe temeiul unei vaste informații arheologice și a cunoașterii depline a bibliografiei de rigoare. Adeseori, autorul a imperechiat, în chip armonios, sursele arheologice cu cele literare. Privite lucrurile din acest punct de vedere poate că era mai nimerit ca titlul monografiei elaborate de J. H. să fi fost: „Contribuții pe baza surselor arheologice și literare la studiul agriculturii...”.

Oricum, lucrarea pe care am prezentat-o va rămâne ca o operă de referință în problema cunoașterii economice agricole din sud-estul Europei în mileniul I e.n. Unele greșeli (minore) de tipar nu știrbesc cu nimic valoarea contribuției lui Joachim Hemming.

Petre Diaconu

RASO RASEV și STANISLAV STANILOV, *Starobulgarskoto ukrepeno selište pri si. Hunea, Razgradskj okrăg*, în *Razkopkj i prouevanja*, 18, Sofia, 1987, 192 p., 68 fig. și 62 pl. (Rezumate în limbile rusă și germană).

Așezarea fortificată din epoca medievală timpurie, cercetată de R. R. și S. St. în perioada 1981—1983, se găsește pe terasa înaltă de pe malul drept al unui afluent al Lomului Alb (Belj Lom). La picioarele terasei se mai află o așezare, nefortificată însă, cum și o necropolă creștină, ambele databile. De asemenea, în epoca medievală timpurie. Autorii semnalează apoi prezența unor fragmente ceramice La Tène și din „sec. II—IV e.n.” (acestea din urmă, probabil, romane, adăugăm noi).

Așezarea fortificată, ocupind o suprafață de circa 3 ha, are o formă oarecum pentagonală, determinată, firește, de configurația terenului. Zidul de apărare, ridicat numai pe latura de nord și pe cea de nord-est, are o grosime de 2,10—2,20 m. El nu era prevăzută cu un șanț de fundație. Baza zidului e fixată direct pe solul existent la data construirii. Fețele zidului sînt făcute din blocuri de piatră, neregulate, legate cu lut, iar miezul (emplectonul) din pămînt amestecat cu sfîrimătură de pietre. Spre exterior zidul este mărginit de o bermă lată, uneori, de 6—8 m, după care urmează un șanț de apărare, adine de 2,20 pînă la 2,40 m și, în sfîrșit, un val de pămînt nu prea înalt.

Întorcîndu-ne la zidul de piatră vom atrage luarea aminte că el este acoperit, pe toată lungimea lui, de un val de pămînt, de astă dată, mai înalt decît celălalt pe care l-am amintit deja.

Autorii socotesc că, inițial, a fost construit zidul de piatră și că într-o altă etapă

acesta dezafectîndu-se, a fost ridicat deasupra lui, valul de pămînt.

În secțiunile practicate în interiorul fortificației au fost reperate 37 de locuințe, care — cu excepția uneia — sînt adincite, mai mult sau mai puțin, în pămînt. Pereții lor erau căptușiți în interior, probabil, cu birne de lemn. În două cazuri *șigur* erau căptușiți cu pietre. Instalațiile de foc sînt de patru feluri: a) cuptoare sau cotloane de piatră; b) cuptoare de pămînt; c) vetre deschise; d) vetre cu margine (podnițe, cum le numesc cercetătorii bulgari).

În 6 locuințe au fost găsite gropi de bucate pentru păstrarea cerealelor.

Majoritatea ceramicii se încadrează în două categorii principale: nisipoasă și cenușie decorată — de obicei — cu linii lustruite. S-au găsit apoi fragmente ceramice provenind de la vase smălțuite verde oliv și relativ numeroase cioburi angobate (vreo 160 la număr). În continuare sînt prezentate „podoabe și amulete”. Aici își găsesc locul și aplicile de curca, o cruciuliță, o cataramă, o ștampilă conică (pl. XLVI). Urmează apoi umeltele de lucru (un brăzdar de fier, un topor, dăli de fier și alte cîteva instrumente tot de fier), armele, obiectele de os și fusioarele. Într-un subcapitol sînt înfățișate mărcile de olar de pe vasele ceramice. Un capitol special este rezervat necropolei, iar altul catalogului descoperirilor.

Volumul este însoțit de buletinul analizei materialului faunistic din care reiese că la